

Berlín 190 – zaříkání proti působení nepřítele

Zaříkání v případě Berlín 190 odkazuje na horečku a zdravotní potíže, jejichž původcem byl démon způsobující zlo všeho druhu, přičící se přírodě, zdraví i božskému řádu. Toto zaříkání se odvíjí v první osobě, jako by je měl recitovat sám pacient, který se ztotožňuje s bohem Horem. Zaříkání tedy přirozeně odkazuje především na bohyni Esetu, která nemocného chrání s využitím léčitelského umění boha-stvořitele Rea. Lékař zde působí jako jejich zástupce či pověřený vyslanec, který „uspokojuje boha“ (*necer hotep*). Tento výraz podle některých odborníků může být považován za jméno lékaře, který případ na papyrus zapisoval (Nunn 1996, 38), avšak spíše jde o přívlastek zdůrazňující, že počínání lékaře v tomto případě se děje podle boží vůle.

Londýn 38 – zaříkání

Londýnský papyrus přispívá dalšími dvěma magickými zaříkáními, jež nejsou zaměřena na žádný konkrétní neduh či projev nemoci. Zaříkání L 38 není uvedeno žádným nadpisem, z textu je však zřejmé, že je určeno pro bližší neurčené potíže způsobené nepřítelem či mrtvým. Jeho hlavním motivem je opět bůh Hor, syn Usira a Esety. Usir zde vystupuje ve formě Toho, jenž je slabý (Imejnehdef), tedy Usira, jenž zemřel a nakrátko znovu oživil, aby zplodil syna s Eset-Mafdetou (Westendorf 1999, 422). Bohyni Mafdetu Egypťané často zobrazovali v podobě divokých zvířat, např. divoké kočky, jež dokázala zahnat a zneškodnit hrozící nebezpečí (Janák 2005, 109). Zaříkání rovněž odkazuje na kastraci Sutecha z výše zmíněného mýtu (viz také Eb 3), zatímco sémě Usirovo (tedy jeho potomek Hor) je velice vyzdvihováno. Podle případu se zaříkání má pronášet nad pečivem ve tvaru oslího přirození, jež se potře tukem a dá sežrat kočce ztělesňující Mafdetinu ochrannou moc.

Londýn 25 – nemoci *nesjet* a *temejjet*

Jiné zaříkání v papyru Londýn se doporučovalo v případě onemocnění *nesjet* a *temejjet*, jejichž přesný význam není bohužel znám. Nemoc *temejjet* se objevuje i v případech zaměřených na léčení malých dětí, např. v zaříkáních v Knize pro matku a dítě (LSE I, 214), trpět jimi však zjevně mohli také dospělí pacienti. Nemoc *nesjet* najdeme i v dalších případech, které uvádějí recepty na přípravu léčivých směsí k jejímu léčení (např. Eb 752). Mohla postihovat také oči člověka (Eb 751, viz LSE III).

Obr. 18 Bohyně Maefdet v podobě kočky bojující s nebezpečným démonem Apopem, který podle egyptských představ ohrožoval řád světa (19. dynastie, Nachtamonova hrobka v Dér el-Medině (TT 335), foto Sandro Vannini)

Autorita tohoto zaříkání se zvyšuje nejen úvodním odkazem na bohyni Esetu, ale rovněž tvrzením, že znalosti této bohyně měly být předány v podobě knihy seslané v noci na zem v chrámu v Koptu pro zdejšího kněze-předčitatele. K této události mělo dojít za vlády panovníka Chufua, stavitele Velké pyramidy v Gíze, tedy více než tisíc let před sepsáním papyru Londýn BM 10059. Hlavním motivem zaříkání je mýtus o boji Hora se Sutechem, kde Usir nechává před tribunálem bohů za sebe hovořit (a konat) svého syna Hora. Hor zde vystupuje ve formě Harnedžitef, tedy „Hor, zachránce (mstitel) svého otce“ (řecky Harendotés, viz Janák 2005, 85).

Chester Beatty VI verso – zaříkání proti působení démonů a zemřelých osob

Na straně verso papyru Chester Beatty VI najdeme dvě zaříkání působící proti nemocem způsobeným démony. V prvním zaříkání (řádky 2,2–2,5) je třeba zahnat démona Nesej či jeho ženskou variantu Nesjet. Z textu není patrné, o jakého démona jde ani jaký druh nemoci způsoboval. Zaříkání démona přímo oslovuje a vyzývá jej k ústupu, aby mu zabránilo dosáhnout jakéhokoli místa na světě či jakéhokoli stvoření. Druhé zaříkání (řádky 2,5–2,9), namířené proti nebezpečí ze strany nepřítele nebo mrtvého, oslovuje ochránce a strážce boha Usira, kteří jsou vyzváni, aby stejně pečlivě střežili před nebezpečím také nemocného.

Chester Beatty VIII

Na straně recto papyru Chester Beatty VIII se vyskytuje zaříkání, jež má odstranit z těla nemocného potíže pocházející od zlovolného boha, mrtvého či škodlivého sémě. Nejde pouze o samotné zaříkání, ale rovněž o recept k přípravě tekutého léku z 37,5 ml moringového oleje a stejného množství medu, vína a kadidla.

4.4 Srdce a tepny

V současnosti lékařský interní podobor *kardiologie* zahrnuje onemocnění srdce a cévního oběhového systému (*angiologie*), který objevil William Harvey až v 17. století a jenž patří podnes k základním kamenům medicíny. I ve starém Egyptě znali lidé odedávna důležitost tlukoucího srdce pro udržení života organismu. Velký význam srdce ve staroegyptském lékařství potvrzuje i skutečnost, že případy a recepty na léčení srdce a tepen tvoří největší tematickou skupinu v lékařských papyrech ve srovnání s léky na nemoci jiných orgánů.

4.4.1 CHARAKTERISTIKA SRDCE

Vztah mezi srdcem a tepem (*pulzem*) je zmiňován již v případě 1 ve Smithově papyru (LSE I, 38) a navíc na něj odkazuje název příslušné skupiny případů v Ebersově papyru, začínající případem Ebers 854, jenž zní: „Začátek utajeného vědění lékaře: znalost chodu srdce (znamenající) znalost srdce.“ V případě Ebers 854a se dokonce píše, že srdce „mluví“ prostřednictvím cév (Riedel 2009, 6). Autor papyru tedy stál na samém počátku poznání souvislosti mezi srdcem a ar-

Obr. 19 Hieroglyf srdce, egyptsky „ib“ (6. dynastie, Mehuova hrobka v Sakkáře, foto © Oxford Expedition to Egypt)

teriální částí krevního oběhu, aniž však tehdy mohl dospět k objevu sítě kapilár živící a okysličující všechny tkáně těla a žilního návratu odkysličené krve do plic a odtud okysličené zpět do srdce.

Podle tehdejšího anatomicko-fyziologického konceptu bylo lidské tělo protkáno bohatým systémem trubic a kanálků s hromadným staroegyptským označením *metu* (jednotné číslo *met*, duál *metvej*). Šlo nejen o krevní cévy, ale rovněž o různé kanálky pro průchod slzí, hlenů a slin, žlučovody, močovody, chámovody, vejcovody i veškeré dýchací a trávicí cesty. K *metu* egyptští lékaři řadili také další podlouhlé tenké útvary bez dutin jako šlachy, svaly, vazy a snad i nervy, jejichž význam nepoznali (Nunn 1996, 44). Těmito kanály proudily do všech míst těla život udržující látky, především vzduch a potrava (Bardinet 1995, 94, 102) a rovněž magický „dech života“ a „dech smrti“ (Riedel 2009, 6).

V této podkapitole nás budou zajímat pouze *metu* vycházející ze srdce a větvící se všemi směry do vzdálených míst těla, tedy tepny (*arterie*). Za života jimi protéká z pulzujícího srdce okysličená krev, avšak po smrti se smršťují, čímž krev vytlačují, takže se na řezu zdají být prázdné a vyplněné jen vzduchem. To vedlo Egyptany k názoru, že těmito *metu* proudil do těla vzduch, a tento názor se udržel až do času Galéna, řeckého lékaře působícího v Římě (Nunn 1996, 44–45).

Egyptané považovali srdce nejen za výše zmíněné centrum lidské individuality, ale také za orgán myšlení a inteligence, kterým člověk poznává vůli bohů a řád světa. V srdci se registrovaly všechny dobré i zlé činy, které byly při posledním soudu váženy proti principu pravdy a spravedlnosti (*maat*). Srdce bylo ale současně považováno za sídlo lidských pocitů a emocí – tato představa se v podstatě uschovala podnes např. ve rčeních „má dobré srdce“, „jeho srdce je bezcitné“ či „má srdce z kamene“.

Mozek naproti tomu považovali egyptští lékaři za bezvýznamný orgán, v němž se hromadí hlenovité látky, které podle jejich představ z hlavy vycházely sedmi otvory: očními otvory odtékaly slzy, ušními otvory maz, nosními otvory hlen a rýma a ústním otvorem sliny. Pokud se mozek nerozpustil žářem slunce (*kolikvace*), balzamovači jej vyjímali z lebky a odhazovali mezi pietně uchovávaný odpad ze své činnosti (viz výše). Do určité míry vypožorovali význam mozku lékaři zabývající se úrazy hlavy, jak ukazují případy 3–8 Smithova papyru (LSE I, 39–44, 65–70). Tento poznatek však nenajdeme v později sepsaných lékařských textech, takže se zdá, že tato pozorování nevedla k správnému vysvětlení funkce mozku.

Pro srdce jsou známa dvě staroegyptská označení, a to *ib* a *hatej*, která se v lékařských papyrech vyskytují střídavě. Odborníci předložili řadu interpretací těchto dvou názvů. Srdce *ib* podle nich mohlo vyjadřovat sídlo emocí (Nunn 1996, 54), případně mohlo být první označení srdce starší a druhé mladší (Nunn 1996, 86). Podle jiného výkladu označovalo srdce *hatej* anatomický orgán, uvnitř nějž se „rozlévalo“ imaginární sídlo individuality a vůle člověka jakožto srdce *ib* (Bardinet 1995, 70, 82, 94; viz také Janák 2012, 95–104). Egyptané si představovali, že vzduch, vánek života vdechovaný nosem, vstupuje do plic a z nich do srdce *hatej*, jež jej rozdělovalo do všech míst těla (Bardinet 1995, 102).

V Ebersově papyru je srdci a tepnám věnováno pět velkých oddílů. První se nazývá „Začátek utajeného vědění lékaře: znalost chodu srdce (znamenající) znalost srdce“ (Eb 854), druhý „Začátek knihy o šíření látek (způsobujících) bolest ve všech místech lidského těla, jak bylo nalezeno ve spisech pod nohama (sochy) Anupa v Chemu. A byly přineseny Veličenstvu krále Horního a Dolního Egypta Denovi, ospravedlněnému“ (Eb 856a). Tyto skupiny jsou někdy označovány souhrnně jako Knihy o trubicích (*metu*) (Nunn 1996, 44). Třetí skupina je uvedena jako „Začátek sbírky léčivých prostředků

k umožnění toho, aby srdce přijímalo potravu“ (Eb 284–293). Čtvrtý soubor, neoznačený žádným speciálním názvem, obsahuje případy srdečních poruch (Eb 855a–z). Pátou skupinu tvoří recepty k léčení různých srdečních neduhů (Eb 217–240). V tomto pořadí budou případy probrány v následujícím komentáři spolu s obdobnými případy z ostatních dochovaných textů.

Teorie egyptské patofyziologie se opírala o empirické poznatky, že pokud byly trubice *metu* volně prostupné, tělo dokonale fungovalo. Byly-li blokovány jedovatými látkami způsobujícími nemoc (egyptsky *arevet*) nebo bolest (egyptsky *vechedu*), vyvolalo to onemocnění. Tyto látky přitom měly často vznikat v konečniku (např. Eb 138), působením červů nebo nahromaděním sražené krve (např. Eb 198 nebo Eb 855l). Životodárnou úlohu krve (*senef*) ve fyziologické tekuté podobě staroegyptští lékaři nedokázali odhalit. Její vylití při poranění spojovali s tvorbou sraženiny (*kefen* čili upečená krev), která vyvolávala negativní pocity o své škodlivosti a snahu o vyloučení z těla (více v LSE III).

Pokud jde o anatomicko-fyziologické pojetí srdce samotného, domníváme se zejména na základě případu Ebers 854, že staroegyptští lékaři nejspíš nedokázali srdeční činnost podrobně vyšetřovat poklepem (*perkusi*) a poslechem (*auskultací*) tak, jak to činili jejich pozdější kolegové. Lékaři však přesně věděli, kde se srdce v těle nalézá, a jeho činnost sledovali pomocí svého hmatu (*palpací*) a srdečního tlukotu čili tepu (*pulzu*). Zjistili, že v mnoha místech těla probíhají *metu* typu tepen a činnost srdce sledovali pohmatem při vyšetřování tepu na místech, kde „srdce mluví tepnami každého údu“ (Eb 854a). Tyto tepny tedy byly vhodné k hodnocení rytmu a rychlosti tepu pacienta srovnáním s tepem vyšetřujícího a bylo je možné snadno nahmatat na hlavě, v srdeční krajině, na ruce, zápěstí i dalších místech končetin, jak prozrazuje nejen Ebers 854a, ale také případ 1 Smithova papyru (Sm 1, LSE I, 38). Text uvádí, že pokud lékař na těchto místech tep nahmatá, „pak měří (přímo) srdce...“.

4.4.2 TEPNY

Egyptané tedy věděli, že srdce rozvádí vzduch z plic (egyptsky *vefa*) i potravu (ze žaludku nazývaného *mendžer*) do celého těla tepnami (trubicemi *metu*). Ze zkušenosti získané při kuchání zvířat poznali, že často obsahují vzduch, zatímco krev jen zřídka. Jejich tuhá stěna jim připomínala stěnu dýchacích cest (hrtanu, průdušnice), vedoucích do plic. Krev, životodárnou tekutinu, považovanou u jiných